

Једна страница из дипломатске историје Црне Горе

Прво своје дипломатско претставништво у Цариграду успоставила је Црна Гора послѣ дефинитивно утврђених граничних спорова 1883 г. које је имала са Турском послѣ Берлинског конгреса. Први њен дипломатски претставник у Цариграду био је Гавро Вуковић. Њега је као отправник послова замијенио 1884 г. Митар Бакић. Бакић је на том положају остао до 1887. Он је редовно слао писмене извјештаје на Цетиње министру иностраних дјела војводи Станку Радоњићу. Сви ти извјештаји налазе се у Цетињском архиву међу актима црногорског Министарства иностраних дјела. Извјештаји су били увијени у посебном омоту, а сада су обрађени и сређени хронолошким редом. У њима је Бакић присно и непосредно обавјештавао свог министра о политичким и другим догађајима који су се збијали у Цариграду и о дипломатским мисијама које је обављао.

Из црногорске дипломатске службе имамо веома мало у сређеном стању сачуване дипломатске преписке, те су Бакићев извјештаји, поред своје садржине, занимљиви и с те тачке гледишта. У њима Бакић говори о многим политичким и дипломатским питањима онога времена и даје запажања о догађајима и личностима из политичког живота. Ма да је Црна Гора у дипломатским сукобима, који су у Цариграду били веома испреплетани и оштри, заузимала сасвим незнатно и скромно мјесто, ипак није без интереса видјети како их је она пратила, у којој је мјери у њима учествовала и шта је од њих очекивала. Ово се из Бакићевих извјештаја да увелико закључити. Бакић је у њима често опширан и додирује многа питања, али увијек преовлађују једно или два као најважнија. Ми немамо намјеру да дамо исцрпну анализу његових писама, иако би то био веома захвалан посао, него ћемо се овдје задржати само на оним из 1885 г. Те године Црну Гору су, између осталих, највише интересовала два питања, и то: регулација ријеке Бојане и Скадарског Језера и пловдивски преврат и српско-бугарски рат. Изнијећемо, дакле, како је на њих гледала Црна Гора, на основу Бакићевих писама, додирујући узгред и друга незнатнија питања.

Питањем регулисања тока ријеке Бојане и довођења Скадарског Језера у његове природне границе, као веома значајним за свој даљи просперитет, почела се бавити Црна Гора одмах после Берлинског конгреса. Када је књаз Никола посјетио први пут Цариград 1883 године, он је то питање покренуо код султана. Користећи придобијену султанову наклоност, књаз је увјерен да ће ово питање лако ријешити у споразуму са Портом. Резултат тога био је да је један француски инжењер, по налогу Порте, израдио већ 1884 године студију овог питања са мапама, пројектима и предрачуницима.¹⁾ Али, да се не би на томе остало, књаз даје почетком 1885 г. свом опуномоћеном претставнику у Цариграду Бакићу, потребне инструкције, да то питање, које у дипломатској преписци добија назив Бојанско питање, покрене сваком погодном приликом код турских одговорних политичара и државника. Бакић поступа веома агилно по датим упутствима; упорно га поставља и на Порти и код султана, а ревносно обавјештава свог министра о свим предузетим корацима и другим појединостама.

Писмом од 4 марта 1885 године, он обавјештава министра Радоњића, између осталог, да је посјетио Нузрет-пашу и да му је изложио гледиште Црне Горе о Бојанском питању. Нузрет-паша посматрао је повољно решење овог питања преко једне своје приватне ствари. У питању су били, наиме, његови феудални посједи у Бугарској и Румунији који су му задавали много бриге. Он је о њима говорио књазу Николи у Цариграду и добио је од књаз-а обећање да ће се заузети за њега код руског цара. „Зато је молио, каже Бакић, ако икада мисли што учинити, да му учини сада, јербо је вријеме од тога дошло, а од цара сва ствар зависи. Због тога ми је и предао један мемоар, за који ме молио, да га доставим Његовом Височанству и којег оvdје улажем“. Бакић на крају додаје: „Ако би било могуће, да му се што у овоме помогне, доброс би било, јербо би га тиме обавезали, да настојава код султана за Бојанско питање. Ако се оваквим начином и преко оваквих људи не учини што код султана преговорима с Портом сигурно се неће нигда ништа постићи.“ (Бр. 92)*. Доцније, 11 марта, Бакић јавља да је поново разговарао са Нузрет-пашом о Бојанском питању. Паша га је питао да ли је што књаз предузимао код руског цара за његове посједе у Бугарској и Румунији, и поново моли да се господар заузме за ову ствар која може повољно ријешити Бојанско питање. Бакић даље износи да је предао 8/20 марта Нузрет-паши мемоар о Бојанском питању у духу добијених инструкција чија се копија налази уз извјештај. У мемоару се Нузрет-паша потсећа на обећање које је султан дао књазу Нико-

¹⁾ Чува се у Цетинском архиву.

* Број у заградџ је ознака под којом је документ регистрован у архиви црногорског Министарства иностраних дјела.

ли у погледу регулације Бојане и Језера. Истиче да је књаз, чим се вратио у земљу, почео ово питање озбиљно разматрати. Он је на основу личног провјеравања и обавјештења „која су му дали најпозванији, међу њима и г. Илингер, одређени специјалиста за регулисање ријеке Неретве у Херцеговини, који је у октобру прошле године обишао Скадар и ушће Бојане, апсолутно увјерен да би радове на исушењу Језера било могуће обавити уз релативно тако незнатне трошкове да их наше двије владе не би ни осјетиле, нарочито стога што би приход са добијене земље неколико година био довољан да покрије доста скромне издатке које бисмо заједнички поднијели.“ Бакић предлаже да се концесија за извођење ових радова уступи неком страном предузећу, од којих су се нека у ту сврху већ обратила књазу. Апелује на Нузрет-пашу да буде тумач ових жеља код султана, чије ће остварење помоћи не само економско благостање него ће чвршће везати пријатељство двеју земаља. На крају предлаже да султан одреди једног делегата који би дошао на Цетиње да непосредно са књазом утврди споразум о избору друштва коме би се уступила концесија, потписали услови и обавили сви послови да би рад могао почети идућег љета. „Најзад, завршава Бакић, напомињем Вашој екселенцији, да би по мишљењу Њ. Височанства трошак око ових радова био тим минималнији што би се добри радници моје земље задовољили веома скромном платом, а има их чак који би радили бесплатно из чисте оданости и љубави за подизање нашег благостања“. (Бр. 97).

У међувремену десили су се на црногорско-турској граници неки инциденти, пљачкање турских лађа на Бојани и Језеру, погранични сукоби, те је турски посланик на Цетињу, Џеват-паша, био позван у Цариград на консултовање. Прије одласка с Цетиња, књаз је говорио Џеват-паши да се заузме у Цариграду за Бојанско питање. У Цариграду га је Бакић нашао и у писму од 17 маја јавља шта је све Џеват-паша предузимао у двору и на Порти за то питање. Истиче Џеватово мишљење да су питања која интересују Црну Гору била свуда благонаклоно примљена „да се тврдо узда е ће у својој мисији успјети и да ствари иду *lancement mais sùrement*“. Ипак изражава сумњу да ће питање бити повољно ријешено, јер је Porta „данас заузета масом другијех за њу много важнијих питања, пак је као изгубљена, не зна на шта прије да се обазре“. Уз то сумња и у Џеват-пашине шансе да ову мисију успјешно обави. „Ствар је у томе, наглашава Бакић, што изгледа да се он није у свему подударео са валијом скадарским. Зато се овај постарао, да га код Порте рђаво претстави као да се у овоме дао навући од Вас“. (Бр. 225).

Везу са Џеват-пашом Бакић стално одржава и у писму од 27 маја (Бр. 252) извјештава да је Џеват поново изложио султану Бојанско питање у појединостима и да сада очекује његову на-

редбу о решењу. Цеват је увјеравао Бакића, „е ће од своје стране радити и настојавати што најбоље мogle и да ће кроз сваки трећи дан одити у Илдиз, да учини *acte de présence* и тијем подсећавати султана на мисију због које је овамо дошао. Само сада наступа рамазан пак ми рече да се и сам боји — е се за цијели мјесец дана поста неће ствар ријешити, нити ишта коначно дознати“. Уз то „султан жели да иницијативу узме у своје руке, зато би незгодно било много пресирати на њега, него му треба дати времена, да сам о њему промисли и да га проштудира“. Очигледно, питање нијесу озбиљно узимали у разматрање ни султан ни Порта и Црна Гора се заваравала лијепим, али празним обећањима. Уколико се Порта ипак њиме интересовала то је чинила више из политичких него економских побуда. Она жели да црногорски књаз дође у Цариград „јер он највећма може учинети, да се успоставе добри одношаји између обије државе“, како Бакић каже у писму од 3 јуна изражавајући мишљење Дервиш-паше. Овај је Бакићу изложио да је и Порта схватила значај овог питања које се мора претходно стручно проучити, саставити план и предрачун, па тек онда нешто отпочети. Он мисли „да о прокопавању Бојане не може ни ријечи бити докле се једном не сврши с Дримом тј. докле се овај не одврати, да пође старијем коритом, јер кад би се оставио да утиче у Бојану онда би при првој поводњи засуо њено корито, те би, због тога, свако прокопавање залудно било. Даље је продужио да је његова влада обратила била пажњу на ову околност и предала једном друштву, да одврати Дрим, али да се није успјело бајаги због тога, што се главни предузимач (Манос) са својим инжењером утопио“. Бакић, међутим, подвлачи да се неуспјех овог подухвата не садржи у овој околности, јер је предузеће послало другог предузимача, него у чињеници што су скадарске власти биле противне овом потхвату (Бр. 266). Оне су имале јаког уплива на Порту и сваки одговор турских државника, увијен источњачком притворношћу, био је одраз тога. Главни њихов аргуменат, да питање није било довољно проучено, Бакић мисли да побије предлогом да се образује једна црногорско-турска стручна комисија која би читаво питање свестрано проучила и о њему поднијела прецизан извјештај. Бакић мисли, ако би Порта одбила овај предлог, онда би то био сигуран знак „да она у ствари не мисли ништа чинети, него хоће и даље да нас просто мота.“ (писмо од 10 јуна бр. 285). Бакић не прозире разлоге отпора скадарских власти према овом питању, нити у својој преписци поставља икакву могућност да би могла нека страна сила подупирати њихов овако отпоран став. Међутим, таква претпоставка имала је оправдање. Скадар је био сједиште конзула великих европских сила и центар политичких интрига ради уплива на овом дијелу Балканског Полуострва. Аустро-Угарска је у томе предњачила. Сваки успјех наших народа мрсио је њене империјалистичке планове. Не постоји разлога не открити:

њене интригаторске прсте и у овом за Црну Гору тако важном Бојанском питању. Та претпоставка има ослоња на једном мјесту у Бакићеву писму од 10 јуна (бр. 285). Ту он износи како је разувјеравао Џеват-пашу да не постоји могућност да су два чланка објављена тих дана против Турске у француским листовима: »Confédération balcanique« и »Temps«, поводом афере са улцињским и бојанским лађама, била написана на Цетињу, јер ови листови немају на Цетињу својих дописника. Бакић поставља могућност да су чланке могли написати у аустриском конзулату у Скадру, јер „ни за кога данас није тајна, да Аустрија гледа свачим, па и пресом, да изазове између нас стару мржњу и узбуну једнога против другога.“

Бакић је за Бојанско питање заинтересовао и Нелидова, руског посланика у Цариграду. Разговор са њим Бакић је опширно изложио у писму од 17 јуна (бр. 300). На изражену сумњу да Џеват-паша уопште није ишао Султану, Нелидов му је рекао: „да из поузданог извора зна, да је султан, има више од мјесеца, јако болестан, да су му некакве ране по тијелу изашле, да никога не прима и да су у највишим турским круговима јако узнемирене због његовог здравља. Само, ово се крије и у престоници се распростиру гласови, да министри бајаги држе савјете под предсједништвом султановим, али то се чини с'цјелу, да се болест царева боље сакрије, а у самој ствари ја знам, да цар ни једнога од својих министара није примио има већ толико времена“. Нелидов је рекао и то да њемачки дипломата фон Родовиц није још отпутовао, јер не може добити аудијенцију код султана, а „када би икога примис, то би, закључи Нелидов заиста примио Родовица, јербо свакоме је познато колико се данас султан стара, да задобије расположење Њемачке“. У вези Бојанског питања, Нелидов је протумачио одлагање његовог решења традиционалном турском тремошћу и тиме „што је с' Турцима овладала некаква зебња, пак нико не жели ни за најмању ситницу да узме на себе одговорност и иницијативу, него вазда пребацују ствари — министар иностр. дјела, на великог везира, вел. везир на султана, а овај опет на вел. везира и Порту“. Најзад, савјетован и од Нелидова, Бакић је предао 9 јула Асим-паши, министру иностр. дјела, меморандум сличне садржине као и меморандум предат раније Нузрет-паши. У писму од 12 јула (бр. 371) Бакић описује како је Асим-паши разрадио ону реченицу из меморандума која говори о емиграцији Црногораца из недостатка земље. „Објаснио сам му, да Господар данас највећма настојава на остварење Бојанског питања због тога, што у Црној Гори нема доста земље пак се народ почео исељавати у Источну Румелију и Бугарску. Међутим, при данашњим околностима и немирима, који се у тијем мјестима осјећају, лако се може догодити, да и тамо пресељавајући се Црногорци приме учешћа у покретима. Зато Господар жели, да се

Бојана регулише колико ради тога, да се емиграција обустави, толико и због тога, да не би Црногорци никаквим начином дали повода, да се и најмање поремете добри односи који су у посљедње вријеме тако срећно између нас успостављени“. За решење Бојанског питања интересовао се и Нелидов, по упутствима из Петрограда, код Азис-паше. Питање је проучавано, на основу поднесених рапорта, на Порти и код великог везира. Најзад, било је упућено на проучавање министру грађевина. Бакић је и ово сматрао као успјех па је то јавио на Цетиње телеграмом од 4 августа. (Бр. 435). Затим је у споразуму са Цеват-пашом посјетио министра иностраних дјела и најзад великог везира. Овај је Бакићу одговорио да је министар грађевина усвојио црногорски предлог, али да је скадарски валија учинио неке примједбе, које је министарство унутрашњих дјела поднијело на претрес министарском савјету. Везир је додао да се примједбе скадарског валије односе уопште на бојанско предузеће, али ће он настојавати да се питање даде коначно решење. У писму од 2 септембра (бр. 456) Бакић јавља да је илуминација црногорског посланства, које је било уз енглеско једино илуминирано посланство у част султановог рођендана, направила пријатан утисак на султана, те је султан зажелио да се то његово задовољство уз захвалност пренесе црногорском књазу. О Бојанском питању стално се обавјештава код одговорних државника, али у том међувремену настају септембарски догађаји у Бугарској, промјена турске владе и читава пажња Турске упућена је на новонасталу ситуацију. Бакић ипак успијева да добије аудијенцију код султана, којом су приликом додирнута многа политичка питања па и Бојанско, о коме је султан „обећао да ће учинети све што му буде могуће и да ће Цеват-паши дати о томе нужне наредбе.“ (Писмо од 3 октобра, бр. 501). Затим је посјетио министра иностраних дјела, који му је изјавио да је Бојанско питање упућено министарском савјету и закључио: »En principe le Conseil des ministres a déjà accepté le projet du G-t Monténégrin, mais, comme Vous le savez, le Conseil seulement propose et Sa Majesté dispose et l'affaire dépendra de Sa décision (У принципу Министарски савјет је прихватио пројекат црногорске владе, али, као што знате, Савјет само предлаже а Њ. Величанство одлучује и ствар ће зависити од његове одлуке (Писмо од 21 децембра бр. 639).

Питање је, најзад, добило једно решење. Било је такво да, у затегнутој спољној и унутрашњој ситуацији, не изазове нерасположење скадарских властодржаца а да задовољи Црну Гору. Бакић је о томе прво послао телеграм, а затим и писмо од 23 децембра (бр. 637). Уз писмо доставио је и превод те султанове одлуке, која гласи: „По наредби Њег. Велич. Султана издат је био налог Порти, да се што прије извиди ствар односно ријеке Бојане. Пошто је Порта проучила ову ствар, поднијела је Султану свој рапорт са дотичним актима на одобрење. Његово Велич. Суд-

тан одобривши да се по смислу истога изврши, царска ирада о томе послаће се сјутра Порти на извршење.” Бакић је ову одлуку свако попрадио у свом писму: „Из овога писма, као што ћете и сами виђети, не може се знати како је питање ријешено, али држим да ће бити повољно, јербо су ме у томе више пута увјеравали велики везир и Министар иностраних дјела, зато сам Вам у том смислу данас и телеграфао. Чим сам добио писмо одма сам пошао на Порту и тражио, да ми се покаже рапорт, којег је Porta поднијела султану и у којем је изложено ријешење питања, пак га никако нијесам могао добити, него су ми обећали, да ће ми га сјутра показати. Нијесам се могао уздржати да причекам до сјутра, него похитах с телеграфом, а сада се јако бојим, да се не будем преварио, јер ко зна шта Турци подразумијевају под „повољним ријешењем питања?“

Бакићева сумња била је потпуно основана: регулисање Бојане није ријешено ни 1885 ни идућих година. Томе су се противили скадарски бегови и властодршци уопште. Они нијесу водили рачуна о тешком стању црногорских сељака нити су жељели да се њихов економски положај поправи, јер су добро знали да се тим путем ишло пропадању феудалних односа у Скадру и његовој околини.

*

Поред овог, Бакић је у писмима, додирнуо и друга питања, као напр. спор око заплијењене лађе на Бојани, мухаџерско питање, питања друге књажеве посјете султану, питање граничних сукоба итд. Међу њима занимљиво је питање плаћања „теметуата“. У писму од 25 јануара (бр. 24) Бакић износи у каквом се тешком положају налазе црногорски радници у Турској, незаштићени ни од кога него изложени на милост и немилост мјесним властима. Руски конзули не смију ништа урадити у њихову корист, јер нијесу на то опуномоћени од своје владе. „Дакле, по свом изгледа, каже Бакић, да рускијем конзулима, или бар некијема од њих, није познато, да је руска влада примила на себе, да преко својих агената заштићава интересе црн. поданика у иностранству, зато би велико добро било када бисте учињели нужне кораке, те да се рускијем конзулима та наредба повтори“.

„Осим тога од Црногораца из Мале Азије, наставља Бакић, који работају на угљеним минама, добивали смо жалбе, да мјестне власти траже од њих данак за посљедње три године, којег до сада нијесу плаћали и којег називају „теметуат“. Одио сам у руско консулство, да распитам за ову ствар, па су ми казали, да тај данак Porta тражи на основу »loi des patentes«, којег је прошлог љета хтјела да учини обавезним за поданике свију држава, захтијевајући од свакојег радничког класа, да плаћа од оног што на њеном земљишту добива 3 посто. Посланица овдашњи успротивили су се томе, усљед чега је била састављена сједница посланичких и консулских драгомана, на којој је било ријешено да

вел. силе не могу сматрати »loi des patentes« обавезним за своје поданике, докле се Порта унапријед не обавезе, да ће им у Турској бити у свему обезбијеђена потпуна сигурност, као што је обезбијеђена њеним поданицима у њиховим државама. Због тога је питање тако и остало не ријешеним, а Порта је међутим за сада ућутала, те од поданика великих сила не тражи „тетуат“.

„Но то што није могла добити од поданика вел. сила, она се ријешила, да добије од поданика мањијех држава. Тако сам разумио, да од грчких поданика узима „тетуат“, не базирајући се ни најмање на протесте, које грчка влада за ову ствар чини. Сада ево оће и од Црногораца да га узме. Наредио сам Црногорцима, да га за сада никако не плаћају, а 15 тек, одио сам и говорио Министру Иностраних Дјела, молећи га, да би издао наредбу, те да се од Црногораца тај данак не тражи док се питање о патентном закону дефинитивно не ријеши, па ако се установи, да се поданици вел. сила морају подврћи том закону, онда ће му се и Црногорци добровољно подврћи; само књаж. влада никако не може допуштати, да се са њеним поданицима поступа иначе, него што се поступа с' поданицима другијех сила. На то ми је одговорио, да се по Берлинском уговору, Црногорци и поданици румунски, србијански и др. морају потчињавати унутрашњим законима земље, пак, сљедствено, и патентном закону, јер између поданика тијех држава и поданика вел. сила постоји разлика, почем вел. силе уживају прерогативе које проистичу из капитулација. Приметијетио сам му, да Капитулације осигуравају велесилама прерогативе у судскијем стварима и оним, што спадају под пеналне законе, али да немају никакве свезе са фискалним законима, а особито са овијем, који је издат скоро пошто су већ горње државе признате за независне, зато у овом погледу не би имало бити разлике између њихових поданика и поданика великих сила. Онда ми је одговорио да »loi des patentes« није нов, него да постоји још одавно, али да до сада није привођен у силу. Затијем је придодао, да му ова ствар није сасвијем добро позната, зато је обећао издати наредбу, да се то питање проучи, пак бајаги, да ће ми посље одговорити.“ (Бр. 24).

Како је коначно ово питање ријешено не види се из даљих Бакићевих писама за ову годину.

*

Посебно интересовање у Бакићевим писмима претстављају тзв. пловдивски преврат од 6 септембра 1885 године (ст. к.), којим је извршено уједињење Источне Румелије и књажевине Бугарске, затегнути дипломатски односи и српско-бугарски рат.

Бакић у писму од 14 септембра пише како је преврат изазвао у Цариграду неописиву узбуну и збрку „у којој се тешко, или готово немогуће одма оријентисати, те да човек може сватити право стање ствари и предидјелити правац којег ће Порта према догађајима у Бугарској изабрати.“ Та неодређеност, нејасност

и колебљивост Порте била је посљедица разних дипломатских утицаја. Стога султан и његови савјетници „од суботе 7 тек., све једнако без прекида у Илдизу засједавају, те час рјешавају, да се одма изашаље војска у Румелију, и силом оружја воспостави status quo ante, а час опет, да се предостави ствар на ријешење вел. силама”. Којим ће од та два правца поћи, проносе се разне вијести, „ма да се по паду старог министарства и ступању новог уопће држи, да је султан изабрао посљедњи правац.” Бакић затим износи да је вијест о преврату стигла у Цариград 7 септембра. „То је било уочи Бајрама, на свечаност којег је султан позвао био посланике да присуствују, али је затим позив опозвао, те није никог од заступника при церемонији примао.“ Преврат се доводио у везу руско-аустриске сагласности и бесједе аустриског цара босанско-херцеговачкој депутацији у којој је он себе назвао „сувереном“ тих окупираних покрајина. Из тога се изводио закључак да су се двије велике силе, уз одобрење Бизмарка, „ријешиле да Балкански полуострв подијеле, зато су и отпочеле са обједињењем Бугарске и анексијом Босне и Херцеговине, учинив, да се ови догађаји као бајаги збију по жељи и иницијативи самијех народа.“ Турци су се осјетили слаби да „одоле навали трију царевина и у неђељу, 8 тек., у савјету код цара ријеше да се на границу Румелије изашље само нешто војске и да се на силе упуту протест тражећи од њих, да се изјасне у њиховом понашању према догађајима у Бугарској у овако еклатантном нарушењу берлинског уговора од стране бугарског књаза.” Пошто су на ово посланици великих сила одговорили да њихове владе нијесу ништа знале за припремање преврата и да га не одобравају, „Турци су се мало приободрили, зато по настојавању војничке партије у савјету, који је држан у уторак, 10 тек., у вече, ријеша се да се концентрише војска у Адријанопољ, да се мобилира редиф и изашље у Румелију јако одјељење које ће у стању бити одма револуцију угушити и Балкане заузети. За главнокомандајућег војске назначен је био Муктар-паша”. Поред горњег, на овакав корак навели су Порту и савјети једне стране силе, али које, Бакић не зна рећи. На овакав став Турске одговорила је Њемачка „са своје двије савезнице султану усмено (писменог одговора ни једна сила до данас није давала порти на њен циркуларни протест), да они сматрају бугарско питање међународним, а не унутрашњо-турским, зато потписницама Бер. трактата припада заједно да га ријеше, а не Турској, усљед тога и савјетовали су му, да с војничком акцијом не комплицира ствар, него да је предостави дипломатској интервенцији.” Због оваквог држања „султан у четвртак, 12 тек. у вече, окупи опет савјет”. Пошто на сједници није било једнодушности, јер су једни министри били за војничку, а други за дипломатску интервенцију, султан је наименовао нову владу. По Бакићеву мишљењу ново министарство „нема никакве

политичке боје, али се уопште сматра да означава мирни правац због тога, што се зна, да је к овоме султан наклоњен“. Тако се „уопће мисли, да ће се бугарска ствар на мирни начин свршити и да ће обједињење двају провинција вел. силе признати као fait accompli. Бар тако држи г. Нелидов, код којег сам јуче био“.

У продужетку Бакић износи шта се у Цариграду мислило с ставу Црне Горе поводом ових догађаја. Он дословно каже: „И садашњи дипломати, а и у Илдизу, много се интересују како ће се Црна Гора према Турској и догађајима на Балкану однијети. Шта више у једном од посланства неко је казао био, да се Његово Височанство жели, користити овијем приликама и потражити од султана уступак неког земљишта, али у којем нијесам могао дознати, само претполажем, да је у аустр. или енглешком“. Нелидов му није знао рећи. Начуо је, даље, „да се султан страшно препао од унутрашњег преврата, те по цијелу ноћ не спава.“ (Бр. 479).

У телеграму од 15 септембра Бакић јавља да је из поузданих извора сазнао да је Србија на питање великих сила зашто се наоружава, одговорила: ако се у Бугарској не врати пређашње стање, Србија ће бити ослобођена обавеза Берлинског уговора и биће увијек спремна да одбрани своје интересе и интересе свог народа.

О интересовању Црне Горе за настале догађаје, Бакић опширно разлаже у писму од 23 септембра (Бр. 486). Он је посјетио Нелидова и изложио му гледиште књаза Николе, које је добио тих дана путем телеграма. Из писма се види да је књаз тражио савјет из Петрограда какво држање да заузме поводом насталих догађаја и да му је одговорено „да стоји мирно и да се чува, те да не уради никаквог подозрења код сусједних сила“. Нелидов је о томе већ био обавијештен и упутио на књажеву адресу неколико комплимената, подвлачећи да је књаз својим држањем „задобио овдје симпатије и уважање султана и свију поважнијих Турака“. Али Бакићу је било стало да Нелидову скрене пажњу на то да је књаз добио „увјерење из Петрограда, да ће се Русија бринути за интересе Црне Горе у случају, ако би се приступило к мијењању постојећег стања ствари на Балкану.“ Књаз неће ићи примјером Србије и Грчке, него се „тврдо узда да ће, ако се промјене на Балкану учине, достојно наградити како за лојално држање тако и за оне велике жртве, које је Црна Гора у посљедњем рату учинила и које на Берлинском конгресу нијесу справедљиво оцијењене, пак сљедствено ни награђене. Ако се то не би учинило, онда ће књаз „не обазирјући се ни на какве савјете, par la force de choses бити приморан, да рискира и самом ексистенцијом своје књажевине.“ На примједбу, Нелидова да је Црна Гора прилично награђена по Берлинском уговору, Бакић је одговорио да су добијени крајеви без великог значаја и подвукао: „При том дали сте нам Бар с полицијом аустриском. Сваки Црно-

горац разумије, да је то понижење достојанства књажевине, које она није заслужила, пак је наравно, да га не могу лако ни сносити.“ Даље је инсистирао да се интереси Црне Горе не забораве ако дође до каквих промјена на Балкану, на што га је Нелидов увјеравао да до тога неће доћи, јер ће се бугарски преврат, који је дошао без знања и одобрења руске владе, ријешити мирним путем. Књажево гледиште Бакић је доставио и султану. Њиме је султан био веома задовољан. Изразио је жељу да се књазу изјави телеграфским путем његова највећа захвалност и „да од сада гледа на њега не само као на пријатеља, него као на оца“. Султан жели да пошаље књазу све потребне ствари за опрему једног ескадрона коњице, који књаз има намјеру да установи, а Цеват-паша ће му послати с Цетиња списак. У вези с Бугарским питањем, Бакић износи да султан стално одржава савјетовање са министрима а да се страни посланици на својим *réunions diplomatiques* споразумјевају о заједничком одговору Порти, који ће бити мирољубив, подвлачећи да се у цариградским круговима почело говорити „да је бугар. покрет изазвала Инглешка, с намјером, да узбуни Турску против Русије и принуди султана на погодбу о Мисиру.“ У разговору са Кортијем, италијанским претставником у Цариграду, дознао је „да су се ствари у Бугарској десиле без знања Русије и Аустрије“, али да од њиховог става зависи хоће ли се признати *fait accompli* или ће се вратити *status quo ante*“. У сваком случају Турска је „бесилна, пак не може ништа учињети, а други, у данашњим приликама, неће извадити за њу мач.“ На Бакићеву примједбу да се уједињењем Бугарске ремети равнотежа на Балкану, „буца“ Берлински уговор, који ће „остати само обавезним за нас мале и слабе“, Корти је одговорио: „од како је свијета вазда је било, да се по некоме кривало затр, ако се осјећате у себи сигурнијима, а ви се не почињавајте стипулацијама Берлин. уговора, него зgrabите што, пак ће онда свијет и вама признати *fait accompli*. Знате, тако је било и с’ нама у Италији.“

Писмом од 28 септембра Бакић извјештава да се турска влада више занима и узнемирава због припрема Србије и Грчке, него самим Бугарским питањем. Говори затим да су Турци били ухапсили бугарску делегацију, која је дошла да у име књаза и народа изјави султану „чувства вјероподаности“, али да су је пустили пошто су је држали у затвору дан и по, „и изгледа ће с њима у преговоре ступити“. Вјероватно, и Бугари и Турци ово раде по наговору великих сила, јер се жели „да се призна *réunion personnelle* Бугарске, тј. да Батенберг или који други на мјесто његово (јер кажу да Турска Батенберга никако не хоће) буде књаз у Бугарској и валија у Румелији.“ Овим би се задовољиле и Турска и Бугарска, сачувао би се Берлински уговор и одузео разлог другим балканским државама да се буне. Бугарске изасланике примио је њемачки и аустриски посланик, а руски их није хтио примити. „Депутати кажу, да је у Бугарској страшно незадовољ-

ство против Русије и да су Бугари готови тражити помоћ и подршку Аустрије.“ Бакић не види како ће се ово питање ријешити, али каже да „до споразума између Русије и Аустрије није било, и ако се ствари на Балкану комплицирају, да би ове двије силе морале ступити у отворени сукоб, ма да га ни једна за сада не жели“. У погледу Енглеске каже да се она не противи уједињењу Бугарске, али многи мисле „да ови замршаји нијесу учињени без њеног уплива, јер она иде на то, да разруши тројецарски савез“. На крају истиче да Бугарима „претстоји лијепа будућност и да од сада главна улога на Балкану прелази у њихове руке. И тако ми Срби, који смо били вјечни борци слободе и независности балканских народа одступисмо на задњи или правилније рећи на најпосљедњи план.“ (Бр. 496).

Тежња Црне Горе била је да се ова ситуација искористи. Горе смо видјели како се преко Русије препоручила да се на њу не заборави ако дође до каквих територијалних промјена на Балкану. Из Бакићева писма од 3 октобра видимо да је он био примљен од султана у аудијенцију ради неких пограничних питања и ради „пријатељске изјаве господарева приликом бугарског догађаја.“ Султан се о књазу изразио веома ласкаво, што је Бакићу дало повода да изјави како књаз гледа у султана „не само пријатеља и друга, него и правог покровитеља, на којег највећу пажњу послаже. Господар, па за њим и сви Црногорци, налазе да од сада интереси Турске и Црне Горе не могу доћи у сукоб, него напротив да налажу владама једне и друге државе, да забораве на прошлост, пак да се искрено уједине, те да дадну отпора навали Аустрије, која се увукла између нас не јунаштвом, а лукавством и препреденом политиком, пак сада, као што је то познато цијелом свијету, угрожава опстанку не само Црне Горе, него и Турске. Будући окружена са свију страна Аустријом, Црна Гора нема одушке н’ако у толико, у колико долази у додир са провинцијама Ваше Царевине, зато Господар и Црногорци и обраћају своје погледе Цариграду и полагају уздање на Ваше Царско Величанство.“ Према овоме, Бакић даље увјерава султана, књаз и све његове власти стараће се „да се између нас погранични мир и поредак одржи, да се установе и утврде односи доброг сусједства и да се уклони све оно, што би могло учињети, да се не постигне цијелу коју горе наведох. Пријатељство, које Ви је господар приликом бугарског догађаја указао, мали је израз оне љубави, којом је према Вама одушевљен, зато сигурно можете рачунати на његову преданост и при другом приликама, које би могле на Балкану наступити“. Расположен овим султан је у повјерењу рекао Бакићу, да достави књазу „да Аустрија у посљедње вријеме подговара Србију и ради у интерес краља Милана. Међутим политика овога мени се не допада, зато од срца желим, да се књаз Карађорђевић на престо српски поврати. Желим ово како због оца Карађорђевића који је вазда лојалан био према нама, тако и због књаза

црнгорског, с којим је Карађорђевић у родству, зато ћу у овом правцу, када ми се прилика претстави и радити“. На приређеном ручку Бакићу, султан је опет ово поновио. (Бр. 501).

Односи између Србије и Бугарске све су се више заоштравали. Телеграмом од 6 октобра (бр. 544), Бакић јавља да се о преласку српске војске у Бугарску још ништа не зна. Другим телеграмом од 7 октобра (бр. 545) јавља да му је руски посланик по вјерљиво казао о Портиној одлуци да објави Србији рат ако њена војска пређе у Бугарску, па завршава: „Сад се држи да ће Србија одустати од намјере на коју је навучена била Бечом. Посланик руски тврди да се сад и Аустрија каје и ради сагласно с другијема државама повратити пређашњи поредак.“ (Бр. 545). Овим питањем Бакић се опширније бави у писму од 8 октобра (бр. 515). У њему он износи да је краљ Милан који се налазио у Бечу у данима бугарског преврата, дао на знање аустриској влади „да ће му се немогуће бити на престолу одржати ако се бугарско обједињење призна, а Србији се не дозволи, да се овом приликом коригује и какву компензацију добије.“ Гроф Калноки је тада савјетовао краља Милана „да се наоружа и какав округ зграби, пак да ће га Аустрија подржати, те да се и акт Србије призна чином извршеним.“ Доцније, када су европске силе биле сложне да се не мијења стање на Балкану, Аустрија је савјетовала краља Милана да одустане од својих ратоборних намјера. „Али ово је било већ доцкан, јербо је краљ мобилизацијом подвргао Србију великим жртвама и трошковима, усљед чега је његов, и тако поколебани положај, још више постао критичан“.

Бакић даље износи да је краљ Милан, у тежњи да поправи свој положај у Србији, сматрао за најзгодније да нападне Бугарску 5 октобра и да заузме видинску област. Сматрало се да ће Турска то радо дочекати, али када је српски посланик о томе наговјестио Порти, добио је кратки и категорични одговор: „Порта сматра Бугарску за интегрални чест отоманске Царевине, зато ће сваки напад на њу сматрати нападом на Турску, пак ће према томе и поступити.“ Овакав одговор, а и савјетовање великих сила давали су наде да ће Србија одустати од своје намјере, али Бакић закључује: „Свакојачко, могућност сукоба између Срба и Бугара није коначно уклоњена, јер говоре, да су се краљ и његово данашње министарство јако препали од унутрашње револуције, пак да би је предупредили, готови су на сваки спољашњи coup de tête.“

У држању Турске примјећује се живо припремање, нарочито у погледу мобилизације, али Бакић мисли да до акције неће доћи. Он се нада да ће се успоставити пређашње стање, јер су велике силе сагласне „да се у суштини од берлинског уговора не уклањају, али каквијем начином оне то мисле постигнути и књаза бугарског принудити, да се са својом војском натраг повуче преко Балкана, то се још ништа не зна, јер до сада о томе није

било преговора ни договора између посланика“ (бр. 515). У сљедећем писму од 15 октобра (бр. 518) Бакић износи да га је руски посланик увјеравао да ће се све мирним путем свршити, па је ту мирљубиву политику препоручио и Цетињу. На његово питање „да ли су основани новинарски гласови, по којима се тврди да се Црна Гора оружја и војска мобилише,“ — Бакић је одговорио да је то проста измишљотина.

Шифрованом депешом од 17 октобра (бр. 567) Бакић јавља сљедеће: „Претставници великих сила сад сагласно раде мирним начином повратити пређашњи поредак. Боје се јако од Србије. Разнио се глас да је српска војска прешла у Бугарску. Црногораца има много у Бугарској,“ а у другој шифрованој депеши од 18 октобра (бр. 569) јавља: „О прелазу српске војске још се под сигурно ништа не зна. Односи Србије и Бугарске врло натегнути.“ У писму од 18 октобра (бр. 519) он говори о припремама за састанак конференције европских претставника у Цариграду, која ће несумњиво имати гледиште да се одржи првобитно стање и Берлински уговор, а што се тиче вијести о компензацијама Србији „Нелидов и Ону тврде, да између влада никад није било о томе ријечи, него да је то један *ballon d'essai*“ (бр. 519). Амбасадорска конференција састала се тек 24 октобра са закашњењем, како то Бакић каже у писму од 26 октобра (бр. 534), јер је требало с Енглеском, која није дијелила мишљење других сила о успостављању *status quo ante*, повести преговоре: „Енглеска је, како се изразио Ону учињела *de choses illégales*, пак је потребно било силама унапријед договорити се, како конференција не би наишла после њи на какав *surprise*.“ Исти Ону мисли да енглеско држање неће окуражити Бугарску, јер је „услед одлучног држања Русије, наступила у Источној Румелији и међу Бугарима уопће велика деморализација и очајање, јер народ сада види да је био обманут, почем му је спочетка претстављано било да се обједињење бугарско извршава са жељом и одобрењем Русије.“ О резултату првог састанка амбасадорске конференције Бакић није ништа важније дознао ни од аустриског ни од руског посланика. Једино му је овај други објаснио да лорд Солсбери води овакву политику према Бугарској, како би на будућим парламентарним изборима у Енглеској тукао Гледстона који је на ранијим изборима имао успјеха захваљујући држању у источној политици.

У писму од 28 октобра (бр. 535) Бакић износи разговор који је имао са енглеским послаником у Цариграду Вуатом. Он му је рекао да се чуди зашто у овим приликама Црногорци остају мирни када „сте вазда били први да дате сигнал за устанак против Турчину.“ У овом тону Вуат је наставио: „сиромах Гледстон мора сада, да је много жалостан и да се јако каје, што се мучио и радио за источне народе“, јер се они „показаше одвећ егоистични, пак оће сада с Турском да се сдруже и између себе покољу.

Доиста овакав начин поступања с њихове стране није ни најмање достојан Гледстоновог пријатељског заузимања.” На Вуатову примједбу да не би требало бити против бугарског уједињења, јер је оно било ријешено санстефанским уговором, Бакић је одговорио да одредбе овог уговора дају и Црној Гори сасвим повољније границе, а Босна и Херцеговина би имале своју аутономију те би „и ствар нашег будућег националног обједињења на други конат била.“ На Вуатову примједбу: „Знамо ми добро што ви мирно стојите — просто вам је таква наредба дата“, Бакић је одговорио: да су Црногорци „врло жалужни својом независношћу и националним дигнитетом, зато да не би смо ни чију наредбу примили, и кад би ко покушао, да нам је наметне; а да смо вазда готови слушати свачије савјете, пак по неком, ако нам се допадне и усвојити их.“ (Бр. 535).

У писму од 11 новембра (бр. 552) Бакић јавља о решењу конференције амбасадора да се у Источну Румелију пошаље ванредни султанов изасланик са задатком да врати политички *status quo ante* и да управља Румелијом до наименовања новог гувернера. Комесара ће пратити само „један почасни ескорт џандара, почем се рачуна, да комесар неће наићи ни на какву опозицију од стране Бугарске, јер је књаз Александар, чим је српска војска пријешла у Бугарску, изјавио султану безусловну покорност.“ С комесаром ће ићи и једна европска комисија да испита стање у Румелији и отклони узроке будућих сукоба. По Бакићевом мишљењу рату Србије са Бугарском није се придавао у цариградским дипломатским круговима велики значај. „Умјесто да изазове зебњу е ће компликовати ствар на Балкану, напротив, он ју је, по мишљењу многих, симплифицирао, тако да ће још и припомоћи да се балкански заплет лакше и прије сврши.“ Из којих је разлога Србија ушла у рат, тешко је рећи. „Неки поговарају да ју је Аустрија гурнула; други опет веле, да се зато с Турском погодила; али већина држе, и ово је мњење најмјеродавнијих кругова, да је краљ Милан учинио тај корак због тога, да би предупредио унутрашњу револуцију.“ Овог мишљења је био и Нелидов. Он је рекао да је борба између Србије и Бугарске бесмислена, јер ће без обзира на њен исход. Европа одржати у цјелости Берлински уговор и додао: „Свакако држим, да се ни међу Србима, ни међу Бугарима неће истаћи нови Наполеон, који ће моћи своју вољу Јевропи наметнути и самовољно међународне уговоре рушити.“ (Бр. 555).

О побједи бугарске војске над српском и њеним посљедицама Бакић говори у писму од 19 новембра (бр. 578). Она је охрабрила Бугаре и према султану и према конференцији амбасадора, а Енглеска више не заступа гледиште да се у Румелији успостави пређашње стање. Стога је конференција амбасадора дошла у питање. У вези гласова о абдикацији краља Милана, Нелидов је ре-

као да у то не вјерује него ће га сам народ протјерати. „У таквој прилици положај Аустрије био би врло тежак, али свакојако мисли, да се неће смјети упуштити, да Србију војском посједне.“ За изненадни пораз српске војске крив је краљ Милан који није био спреман за рат „него је узајмљени за то новац употребио на исплату својих личних трошкова.“ Енглески посланик Вуат хвалио је држање Црне Горе и жестоко нападао Србију, називајући, у присуству грчког посланика, краља Милана *polisson*-ом, *gamin*-ом и другијема, тому подобнијема, епитетима.“ О потписаном примирју између Србије и Бугарске, Вуат је рекао да бугарски књаз Александар то не би учинио „да му Аустрија није објавила е ће, у противном случају, аустриска војска напасти на Бугарску.“ (Бр. 578). Из писма од 30 новембра (бр. 604) види се да је и Русија, послје бугарске побједе почела мијењати гледиште на бугарско питање. Нелидов је рекао да су Бугари добро издржали напад и примијели велике жртве. „Осим тога у борби противу Срба било је око 60.000 Румелиота, који су бранили границу Бугарске, пак сљедствено и територију Турске, којој је Бугарска васал. Ја сам то и Порти претставио, зато и она и друге силе морају узети у обзир њихове жртве, пак, наравно, и дати им неко задовољење.“

У писму од 20 децембра (бр. 639) додирнута су питања о даљем развоју румелијског питања, о српско-бугарским односима и о новонасталим односима између Грчке и Турске. Занимљиво је како је, на основу приватних писама које је добијао од својих познаника, приказао стање у Србији белгијски посланик у Цариграду Борграф, који је раније био у Београду. „Г. Борграф каже да се Аустрија за посљедње 5 година непрекидно и са свијема силама и **средствима** старала како би у сваком погледу ослабила Србију, изазвала у народу незадовољство, и, усљед тога, преврат који би јој дао повода, да упане с војском у њу и да је окупира, или правилније, анексира. Он тврди, да је прије двије године имао прилике разговарати се у Бечу са једним високопостављеним лицом које му је отворено и без сваког устезања објавило, да Аустрија данас или сјутра мора посједнути Србију, да се Бечка влада на то већ тврдо ријешила и да сада спрема терен и исчекива само згодан моменат.

„Према таквом ријешењу, Аустрија се, по ријечима Г. Борграфа, постарала, да нађе у самој Србији помоћника, који ће јој олакшати постигнуће горе-означене цјељи и да их је нашла у лицу Гарашанина и бив. војен. Министра Петровића и још неке, за које позитивно тврди да су поткупљени Аустријом. Да би потврдио ово Борграф запита: посље овакве несреће и понижења, којем подвргоше Србију Гарашанин, Петровић и С-је, зар би они могли остати на влади, да нијесу аустриски људи? и одма придодаје, да не би, него да би предани били суду.

„Даље Борграф каже, да је добро извијешћен, да је Србија објавила рат Бугарској по наредби Аустрије. Још у почетку румелијског преврата Србија се, по његовим ријечима, договорила била с' Грчком, да упану у Турску, зато је и мобилисала била војску, пак је при крају добила наредбу из Беча, да је окрене против Бугарске“. У продужетку писма Бакић са своје стране додаје да му је о томе говорио и енглески посланик на основу грчких извора, али да му је Нелидов рекао да од тога нема ништа. Затим наставља: „Када човјек саслуша извјештаје које је Госп. Борграф писао из Биограда својој влади, онда не би могао казати да је његово мишљење о политици аустро-Гарашаниновој сасвијем неосновано; а особито посље пораза српске војске од Бугара, почем се сада подизвјесно зна да српска војска није била спремна, него као навлаш да је била поведена, да јој се догоди оно, што је свакога изненадило и зачудило.“ У завршетку Бакић каже да му је Берграф „све ово говорио у највећој конфиденцијалности.“

На једном мјесту у писму од 23 децембра (бр. 637), Бакић путем шифре износи како му је Нелидов рекао „да је обавијешћен да су Турци јако узнемирени због агитације, за коју су разумјели, да је књаз Карађорђевић предузео“ и препоручио му „да о томе ни с ким не говори, а особито, да се чувам од Аустријанаца и ако би ме Турци питали и штогод ми о томе зборили, да му јавим.“ Бакић писмо закључује: „С Турцима сам се посље састајао и на Порти и у Илдизу, али ме до сада о томе није нико ништа задијевао.“

У посљедњем писму за ову годину, од 28 децембра (бр. 640) са којим ћемо и закључити ово наше излагање, Бакић износи сумњу у мирни исход балканског заплета. Француски посланик Ону не вјерује да ће се успјешно свршити преговори између Србије и Бугарске и сматра да би се у Србији могао десити унутрашњи преврат „при чем би се Аустрија наша у врло тешком положају па би и могла ријешити, да је посједне и тиме у запетом одношају према Русији стане“. Ону је даље говорио о бугарском кнезу као амбициозном човјеку који се не би задовољио обједињењем Румелије и Бугарске, него би одма произвео преврат у Македонији, а ми међутим повјерења у њега не можемо имати никаквога, јербо је прво Њемац, а друго је постао оруђе у рукама Инглеца, који се свијема силама старају, да на Балкану интригама заплете изазивају и нам неприлике стварају.“ Бакић продужава дјелимично путем шифре да му је и Ону напоменуо „да су Турци јако узнемирени због агитације књаза Карађорђевића; јер, рече, они су обавијешћени, да се Њ. Височанство ријешило дјејствовати у његову корист и да ће, у ту сврху послати Црногорце у Србију да преврат произведу.“ Међутим, турски државници нијесу о овсме Бакићу ништа говорили. Бакић је то рекао Нелидову и подвукао „да султан, умјесто да покаже своје незадовољство, особи-

то се сада показао пријатељски расположеним према Црној Гори, јер је издао Ираде, којим одобрава регулисање Бојане и одликовао је господара Нишан Имтијазом.“ Нелидов је био овим изненађен и обрадован, али је ипак додао да су Турци били узнемирени, „јербо је у посљедње вријеме некоја сила, али која не знам, силно настојавала и интригирала да изазове сумњу Порте према Црној Гори.“ На питање Нелидова о неком покрету у Црној Гори у корист Србије, Бакић је одговорио „да код нас јако сажалевају рат, али да покрета никаквога нема ни у чију корист, него просто, да је на Цетињу састављен комитет, који скупља прилоге за српске рањенике, јер Црногорци, и ако су одлучно осудили објаву рата, опет не могу, а да српскијем рањеницима у несрећи саучешће не изјаве.“ Нелидов је, међутим, био обавијештен да су у Црној Гори биле „велике демонстрације, у којима су изражене пријетње Бугарима“. На Бакићево интересовање о вијестима да ће Енглеска помоћи Грчку у погледу граница, Нелидов је рекао: „О томе нема извјештаја никаквих, али да се у данашњим приликама може свашта очекивати од Инглешке, јербо је, по мојему личном убјеђењу, намјера ове, не да Грцима, или коме на Истоку учини добра, него да са обећањима узбуђава и ствара заплете, почем жели, да нас ангажира у акцији на Балкану и таквијем начином отвори себи слободно поље у Авганистану“.

Адрија Лаиновић